NAVOIY VILOYATI NUROTA TUMANIDA INKLYUZIV TURIZMNI METODOLOGIK RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Qo‘ziboyev Boxodir Azzamboy o‘g‘li
Ipak yo‘li turizm va madaniy meros xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21298859

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Navoiy viloyati Nurota tumanida inklyuziv turizmni metodologik jihatdan rivojlantirish yo'llari o'rganilgan. Tadqiqot davomida nogiron va maxsus ehtiyojli shaxslar uchun qulay turistik muhit yaratishning ilmiy-amaliy asoslari tahlil qilingan, zamonaviy xalqaro tajriba va mahalliy sharoitlar o'zaro qiyoslab ko'rib chiqilgan. SWOT-tahlil va kuzatuv metodlari yordamida tuman turizm salohiyati baholangan va strategik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Аннотация. *В данной статье исследуется методологическое развитие инклюзивного туризма в Нуротском районе Навоийской области. В ходе исследования проанализированы научно-практические основы создания комфортной туристической среды для людей с ограниченными возможностями и особыми потребностями, проведено сравнение современного международного опыта с местными условиями. С помощью SWOT-анализа и методов наблюдения оценен туристический потенциал района и разработаны стратегические рекомендации.*

Abstract. *This article examines the methodological development of inclusive tourism in the Nurotsky district of Navoi region. The study analyzes the scientific and practical foundations for creating a comfortable tourism environment for people with disabilities and special needs, comparing current international practices with local conditions. Using SWOT analysis and observational methods, the district's tourism potential is assessed and strategic recommendations are developed.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv turizm, Nurota tumani, maxsus ehtiyojli shaxslar, universal dizayn, turizm infratuzilmasi, metodologiya, turizm rivojlanishi.*

Ключевые слова: *инклюзивный туризм, Нуротский район, люди с особыми потребностями, универсальный дизайн, туристическая инфраструктура, методология, развитие туризма.*

Key words: *inclusive tourism, Nurota district, people with special needs, universal design, tourism infrastructure, methodology, tourism development.*

Kirish:

Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi har sakkizta kishidan biri, ya'ni taxminan 1,3 milliard kishi biron-bir nogironlik turiga ega. Ushbu ulkan auditoriyani o'z ichiga oluvchi inklyuziv turizm butun dunyo bo'ylab ijtimoiy hamda iqtisodiy ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda esa bu yo'nalish hali o'z rivojlanishining boshlang'ich bosqichida turibdi.

Nurota tumani – Navoiy viloyatining tarixiy, madaniy va ekologik jihatdan boy hududlaridan biri bo'lib, u Nurota tog'lari, Aydar-Arnasoy ko'llari tizimi, Chust va Nurota qal'alari singari noyob tabiiy hamda madaniy ob'ektlarga ega. Biroq mavjud turizm infratuzilmasi maxsus ehtiyojli shaxslar talablarini qondira olmaydi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston 2022-2030 yillarga mo'ljallangan Turizm strategiyasida inklyuziv yondashuvlar alohida o'rin tutadi. Ayni paytda viloyat va tuman darajasida inklyuziv turizmni metodologik asosda rivojlantirish bo'yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar deyarli olib borilmagan.

Tadqiqotning maqsadi: Nurota tumanida inklyuziv turizmni rivojlantirish uchun kompleks metodologik yondashuv ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar berish.

Tadqiqotning vazifalari:

– inklyuziv turizmning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish;
– Nurota tumanining inklyuziv turizm salohiyatini baholash;
– inklyuziv turizm rivojlanishiga to'siq bo'luvchi omillarni aniqlash;
– xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish;
– strategik tavsiyalar va amaliy yechimlar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Inklyuziv turizm tushunchasi dastlab 1990-yillarda rivojlangan mamlakatlar akademik muhitida muhokama qilingan bo'lib, keyinchalik xalqaro hujjatlarda mustahkamlandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2006 yilgi Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsiyasi (UNCRPD) va Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO)ning «Hammaga turizm» (Tourism for All) dasturi inklyuziv turizmni rivojlantirishning global asosi bo'lib xizmat qilmoqda.

Xalqaro adabiyotlarda Darcy va Dickson (2009) inklyuziv turizmni «barcha talablar va imkoniyatlarga ega bo'lgan sayyohlar uchun barqaror, universal va tenglik asosida qurilgan turistik tajriba» sifatida ta'riflaydi. Buhalis va Darcy (2011) esa bu tushunchani kengaytirb, nafaqat nogiron shaxslarni, balki keksa yoshdagi, homilador va vaqtincha harakat imkoniyati cheklangan

Osiyo mintaqasida inklyuziv turizmga oid tadqiqotlar juda kam bo'lib, Abduraxmonov (2021) va Xoliqov (2023) kabi o'zbek olimlari turizm infratuzilmasini umumiy modernizatsiya qilish masalalarini ko'rgan, ammo maxsus ehtiyojli sayyohlar muammosiga alohida e'tibor berilmagan. Ushbu bo'shliq mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Metodologik jihatdan tadqiqot universal dizayn tamoyillariga (Mace, 1985), inklyuziv turizm sifat standartlari bo'yicha ISO 21902:2021 xalqaro standartiga, shuningdek UNESCO-ning madaniy meros turizmini inklyuziv rivojlantirish bo'yicha ko'rsatmalariga asoslanadi.

Tadqiqot usullari: Maqolada analiz va sintez, abstrakt-mantiqiy tahlil, kuzatish, qiyoslash, statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Shu bois, bibliografik tadqiqot natijasida xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati samaradorlik ko‘rsatkichlarining nazariy va metodologik tahlil qilingan.

Tadqiqot 2023-yil mart – 2024-yil fevral oylarida Nurota tumanida olib borildi. Kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi:

1. Birlamchi ma'lumotlar to'plash metodlari

– Kuzatuv (observation): 18 ta turistik ob'ekt, 6 ta mehmonxona, 12 ta restoran va 4 ta transport marshrutida jismoniy mavjudlik imkoniyatlari baholandi.
– So'rovnoma: Tuman markazida tasodifiy tanlov asosida 320 nafar sayyoh va 85 nafar turizm xizmatlari ko'rsatuvchi xodim so'rovdan o'tkazildi.
– Chuqur suhbat (in-depth interview): Maxsus ehtiyojli 28 nafar sayyoh va 15 nafar mahalliy turizm mutaxassisi bilan yarim tuzilgan suhbat o'tkazildi.

– Fokus-guruh: Nogiron shaxslar jamoat birlashmalari vakillari ishtirokida 3 ta fokus-guruh sessiyasi tashkil etildi.

2. Ikkilamchi ma'lumotlar tahlili

– Nurota tumanining 2019-2023 yillardagi rasmiy turizm statistikasi tahlil qilindi.
– Ispaniya, Germaniya va Janubiy Koreya tajribasi qiyosiy tahlil usulida o'rganildi.
– Mavjud qonunchilik bazasi va xalqaro standartlar o'rganildi.

3. Tahlil metodlari

– SWOT-tahlil: Tuman inklyuziv turizm salohiyatini kuchli va zaif tomonlari, imkoniyat va tahdidlar asosida baholash.
– Xarita tahlili (GIS): Ob'ektlarning jismoniy mavjudlik darajasini geoprostransa ko'rsatish.
– Iqtisodiy-moliyaviy model: Inklyuziv turizm tatbiqining XVA tahlili (xarajat-foyda tahlili).

Tahlil va natijalar:

4.1. Nurota tumanining inklyuziv turizm salohiyatini baholash natijalari

Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, baholangan 18 ta turistik ob'ektdan faqat 2 tasi (11,1%) elementar ravishda nogironlar aravachasi uchun qulay kirish imkoniyatiga ega. Mehmonxonalarning 83,3%ida maxsus ehtiyojli mehmonlar uchun moslashtirilgan xona yo'q. Transport xizmatlarining 100%i inklyuziv talablarga javob bermaydi.

So'rovnoma ma'lumotlariga ko'ra, so'ralgan sayyohlarning 67,8%i Nurota tabiatini chiroyli deb baholagan, ammo 91,2%i infratuzilmani «qoniqarsiz» yoki «juda qoniqarsiz» deb topgan. Nogiron sayyohlarning 89,3%i hech bo'lmaganda bitta jiddiy qiyinchilik bilan duch kelganini aytdi.

4.2. SWOT-tahlil natijalari

1-jadval. Nurota tumanida inklyuziv turizm SWOT-tahlili

KUCHLI TOMONLAR (S)	ZAIF TOMONLAR (W)
• Noyob tabiiy manzara (Nurota tog'lari, ko'llar) • Boy madaniy va tarixiy meros • Mahalliy aholi mehmondo'stligi • O'zbekiston strategiyasi bo'yicha siyosiy qo'llab-quvvatlash	• Inklyuziv infratuzilmaning yo'qligi • Mutaxassis kadrlar tanqisligi • Jamiyatda inklyuzivlik mentalitetining pastligi • Ma'lumotlar va axborot tizimining zaifligi
IMKONIYATLAR (O) • Xalqaro grantlar va investitsiyalar jalb qilish • Ekologik va madaniy turizm bilan uyg'unlashtirish • Raqamli texnologiyalar orqali xizmat sifatini oshirish	**TAHDIDLAR (T)** • Iqlim o'zgarishining tog' hududlariga ta'siri • Moliyaviy resurslar cheklanganligi • Mintaqaviy raqobat (Samarqand, Buxoro)

4.3. Rivojlantirish modeli natijalari

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan «Nurota inklyuziv turizm salohiyatini rivojlantirish strategik modeli» uch bosqichdan iborat:

– I bosqich (2025-2026): Asosiy infratuzilmani moslash – kirish yo'llari, sanitariya inshootlari, yo'naltiruvchi belgilar.
– II bosqich (2026-2027): Inklyuziv marshrutlarni ishlab chiqish va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni o'qitish.
– III bosqich (2027-2028): Raqamli axborot platformasini yaratish va xalqaro sertifikatlash.

Iqtisodiy hisob-kitoblar ko'rsatishicha, strategiyani to'liq amalga oshirish 3 yil ichida inklyuziv segmentdan olingan daromadni 717%ga oshiradi va 200 dan ortiq yangi ish o'rni yaratadi.

2-jadval. Strategik model ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Holat (2023)	Maqsad (2028)	O'sish (%)
Inklyuziv marshrut soni	2 ta	12 ta	+500%
Maxsus ehtiyojli sayyohlar	340 kishi	3 200 kishi	+841%
Moslab jihozlangan ob'ektlar	5 ta	35 ta	+600%
Inklyuziv turizm bo'yicha mutaxassis	0 ta	20 ta	+2000%
Sayyohlik daromadi (mln so'm)	1 200	9 800	+717%

Tadqiqot natijalari bir qancha muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, Nurota tumanining tabiiy va madaniy resurslari inklyuziv turizm uchun yetarli salohiyatga ega, lekin bu salohiyat hozirda deyarli ishlatilmayapti. Bu holat xalqaro adabiyotlardagi «attraktsiya-infratuzilma» nomuvofiqlik muammosi (Buhalis, 2011) bilan to'liq mos keladi.

Ikkinchidan, so'rovnoma natijalari jamiyatdagi mentalitet to'sig'i infratuzilma to'sig'idan kam ahamiyatli emasligini ko'rsatdi. Sayyohlik xodimlarining 74,1%i maxsus ehtiyojli sayyohlar bilan ishlash bo'yicha hech qanday tayyorgarlik ko'rmaganini aytdi. Bu Ozoda Mirzayeva (2022) tadqiqotidagi O'zbekiston mehmon xonadonlari xodimlarida inklyuziv savodxonlikning pastligi haqidagi xulosani tasdiqlaydi.

Uchinchidan, xalqaro qiyoslashda Ispaniyaning Kataloniya mintaqasi tajribasi (2015-2020) ko'rsatadiki, maqsadli strategik investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik orqali beshta yil ichida inklyuziv segmentni 4 barobarga oshirish mumkin. Nurota kontekstida bu ko'rsatkich muvofiq hisoblansa-da, miqyos va moliyaviy imkoniyatlar o'ziga xos moslashuvni talab qiladi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: namuna hajmi faqat tuman markazini qamrab olgan, qishloq hududlar etarlicha o'rganilmagan. Kelajakdagi tadqiqotlar uzun muddatli monitoring va regional qiyosiy tahlilni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot Navoiy viloyati Nurota tumanida inklyuziv turizmni metodologik rivojlantirish bo'yicha quyidagi asosiy xulosalarni ilgari suradi:

Nurota tumani inklyuziv turizm uchun yetarli tabiiy va madaniy resurslarga ega, biroq mavjud infratuzilma talabga javob bermaydi.

Inklyuziv turizm rivojlanishiga uchta asosiy to'siq xos: fizik mavjudlik muammolari (100%), axborot yetishmovchiligi (89%) va kadrlar tayyorlanmaganligi (74%).

Uch bosqichli strategik model 2028 yilgacha inklyuziv sayyohlar sonini 9 barobarga oshirish imkonini beradi.

Universal dizayn tamoyillarini barcha yangi infratuzilma loyihalariga majburiy kiritish tuman uchun eng samarali uzoq muddatli yechim hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi: Tuman hokimligida «Inklyuziv turizm koordinatorligi» lavozimini joriy etish; sayyohlik ob'ektlarida universal kirish imkoniyatini ta'minlashni me'yoriy talabga aylantirish; mahalliy turizm operatorlarini inklyuziv xizmat ko'rsatish texnologiyalariga o'qitish; raqamli yo'naltiruvchi platforma (QR-kod, audio gid) yaratish.

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda inklyuziv turizm bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar bazasini to'ldiradi va kelajakdagi mintaqaviy miqyosdagi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Buhalis, D., & Darcy, S. (2011). Accessible Tourism: Concepts and Issues. Channel View Publications.
2. Darcy, S., & Dickson, T. J. (2009). A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences. Journal of Hospitality and Tourism Management, 16(1), 32-44.
3. ISO 21902:2021. Tourism and related services — Accessible tourism for all — Requirements and recommendations. International Organization for Standardization.
4. Mace, R. L. (1985). Universal Design: Barrier Free Environments for Everyone. Designers West, 33(1), 147-152.
5. Mirzayeva, O. (2022). O'zbekistonda turizm xizmatlarini rivojlantirish muammolari va istiqbollari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 5, 112-119.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston strategiyasi to'g'risida".
7. UNWTO. (2016). Manual on Accessible Tourism for All: Public-Private Partnerships and Good Practices. World Tourism Organization.
8. Xoliqov, B. R. (2023). Navoiy viloyatida turizm salohiyatini oshirish yo'llari. Fan va ta'lim, 4(2), 87-94.
9. Абдурахмонов, Н. (2021). Туристик инфратузилмани модернизация қилишда хорижий тажриба. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш: Тенденциялар ва истиқболлар, Т. I, 203-208.
10. World Health Organization. (2023). Disability and health. WHO Fact Sheet. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health